

УДК: 94 (477) «18/19»

Василь БОТУШАНСЬКИЙ
(Чернівці)**ІМ'Я І ТВОРЧИСТЬ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО
НА БУКОВИНІ (середина XIX – початок XX ст.)
(до 110-річчя встановлення йому
пам'ятника у Полтаві)**

У статті висвітлюються питання про поширення творів І.П. Котляревського на Буковині, влаштування на їх основі театральних вистав, про відзначення тут 100-літнього ювілею «Енеїди» та участь буковинців у відкритті пам'ятника письменнику в Полтаві у 1903 р., про значення творчості І.П. Котляревського у піднесенні культури в краї.

Ключові слова: І.П. Котляревський, Буковина, «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», вистави, 100-річчя «Енеїди», Чернівці, Полтава, пам'ятник, газета «Буковина».

Іван Петрович Котляревський (1769–1838), уродженець м. Полтава, належить до зачинателів української художньої літератури. Опублікування у Санкт-Петербурзі у 1798 р. перших трьох частин його поеми «Енеїда» народною мовою, якою говорили тоді українці Наддніпрянщини, стало початком нової української літератури. Перелицювавши однойменний твір античного римського поета Вергілія у бурлескному стилі, І.П. Котляревський критично висвітлював життя і побут різних соціальних верств тогочасного українського суспільства. Повністю усі шість частин поеми були надруковані у 1842 р., тобто уже після його смерті і поширювалися по всіх українських землях¹.

І.П. Котляревський ввійшов також в історію українського театру як драматург. Будучи у 1819–1821 рр. художнім керівником Полтавського театру, написав у 1819 р. для нього п'єси «Наталка Полтавка» (надрукована 1838 р.)² та «Москаль-чарівник» (надрукована 1841 р.)³, які почали ставитися на сцені у багатьох містах і селах України.

Творчість І.П. Котляревського високо цінував Т.Г. Шевченко, написав у 1838 р. вірш «На вічну пам'ять Котляревському»:

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!⁴

Про творчість І.П. Котляревського, про поширення та інсценізацію його творів в Україні й поза її межами писало чимало науковців, зокрема П.К. Волинський⁵, Є.П. Кирилюк⁶, автори статей і доповідей на конференціях, присвячених його творчості⁷.

Про І.П. Котляревського, його творчість, про події, пов'язані з його іменем, писали й буковинські автори – філологи, історики, журналісти. Щоправда, здебільшого у загальних рисах, принагідно, висвітлюючи якісь загальні теми, у вигляді

повідомлень про друкування, вивчення його творів на Буковині, про вистави за його п'єсами тощо. Маємо на увазі дослідження С.Смаль-Стоцького⁸, А.Жуковського⁹, О.С.Романця¹⁰, К.М.Демочка¹¹, О.В.Добржанського¹², Б.І.Мельничука¹³, Т.В.Сулятицького¹⁴, загальні праці з історії Буковини¹⁵.

Ім'я І.П. Котляревського, його творчість відомо у багатьох джерелах, як загальноукраїнських¹⁶, так почасти і у буковинських, зокрема у тогочасній пресі, особливо в українській газеті «Буковина», що почала виходити у Чернівцях з 1885 р. На її сторінках не раз друкувалися його твори, рецензії, відгуки на вистави за його п'єсами, інформація про відзначення 100-річчя «Енеїди» та встановлення у 1903 р. у Полтаві пам'ятника письменнику¹⁷. Неодноразово про вистави на Буковині за творами І.Котляревського писали й німецькомовні газети краю, зокрема «Bukowina»¹⁸, «Czernowitzer Zeitung» («Чернівецька газета») та ін.

Цікаві спогади про встановлення у Полтаві у 1903 р. пам'ятника І.П. Котляревському і зустріч при цьому інтелігенції з усіх українських земель залишив Д.Дорошенко²⁰. У наш час про цей факт подано цінний матеріал у редакційній статті газети «Урядовий кур'єр» за 16 серпня 2013 р. під заголовком «Пам'ятник Івану Котляревському об'єднав українців»²¹.

На основі наявної літератури і джерел у пропонуваній статті (дещо широкого звучання) ставляться порівняно скромні завдання: показати поширення знань про класика української літератури І.П.Котляревського, його творів на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст., відзначення тут сторіччя «Енеїди» та відгуків на встановлення письменнику в 1903 р. пам'ятника у Полтаві.

Ім'я І.П. Котляревського стало відомим на Буковині дещо пізніше, ніж на Наддніпрянській Україні, принаймні десь на півстоліття.

Дослідники впливу літературного розвитку на Наддніпрянщині на зародження нової української літератури на Буковині пов'язують його з надрукуванням у 1848 р. (за твердженням А.Жуковського – 1849 р.) у переробці І.Озаркевича п'єси І.П. Котляревського «Наталка Полтавка» під назвою «Дівка на виданні», або «На миловання нема силування», за якою в Галичині почали влаштовуватися вистави²², згодом і на Буковині.

Отже, ознайомлення буковинців з творчістю І.П. Котляревського почалося не з якогось системного вивчення, приміром, у навчальних закладах (воно почалося дещо пізніше), а зі сцени, що для глядачів з мінімальною освітою було простіше, дохідливіше. Як писала згодом газета «Буковина» після вистави «Наталки Полтавки» у м. Сторожинець, «наших селян і міщан більше займає театр, чим відчити (доповіді. – В.Б.) наукові, до яких вони переважно ще мало приготовлені»²³.

Найбільше у цьому плані зробив Руський (Український) народний театр товариства «Руська бесіда» у Львові (відкритий 29 березня 1864 р.), який у вересні 1864 р. вперше влаштував у Чернівцях вистави «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» під орудою Омеляна Бачинського. Ці вистави сприяли національному культурному пробудженню українців Буковини²⁴. Через рік на початку вересня 1865 р. цей театр знову завітав на Буковину і гастролював майже два місяці. Серед близько 30 тематично різних вистав у репертуарі були також «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І.П. Котляревського²⁵.

Побував на Буковині цей театр і у 1871 р. у зимову пору з 2 лютого під керівництвом Антона Моленцького. Тож чернівецьке товариство «Руська бесіда» засноване 1869 р., надало акторам безплатно для проживання і харчування дві кімнати і кухню. У готелі «Молдавія» театр дав вистави «Перша любов», «Наші політики» і «Наталка Полтавка». Як писала місцева газета «Czernowitzer Zeitung», «особливо сподобалася публіці вистава «Наталка Полтавка» І.Котляревського з чудовою грою акторів, гарним виконанням мелодійних ліричних малоросійських (тобто українських. – В.Б.) пісень²⁶.

Виступав тут театр і у 1872 та 1873 рр.²⁷

З другої половини 70-х років XIX ст. драматичні твори І.Котляревського ставили самодіяльні колективи Буковини, зокрема університетського студентського товариства «Союз», з 1884 р. ново-засноване у Чернівцях «Перше руське (українське) драматичне товариство»²⁸. За повідомленням «Czernowitzer Zeitung», це товариство у травні 1884 р. «влаштувало театральну виставу – трьохактну оригінальну оперету «Наталка Полтавка» у Чернівцях у приміщенні по вул. Спленигассе, 7 (нині – вул. О.Поповича – В.Б.) за ціною квитків 80 крейцерів сидячі місця і 40 кр. – стоячі»²⁹. Наступного 1885 р. воно влаштувало цю ж виставу «Наталка Полтавка» у міському театрі³⁰. У вересні 1899 р. Український театр зі Львова при чергових гастролях влаштував виставу «Наталка Полтавка» не тільки у Чернівцях, а також у Садгорі й Вижниці³¹.

П'єса І.П. Котляревського «Наталка Полтавка» настільки викликала інтерес, що за відсутності професійного українського театру її ставили аматори у різних містах, містечках, селах. Так, 6 травня 1900 р. її з успіхом поставили у Заставні у шкільному приміщенні аматори-учителі під керівництвом самодіяльного режисера Н.Боярського при численному зібранні публіки. Про вплив вистави на національну свідомість присутніх один з глядачів писав, що «видко було навіть по декотрих особах велике вдоволення, що і в тій частині краю запанувало відчуття нашої народної свідомості, а сліди того позістануть довго в серцях наших на Русі буковинській»³². Слід зазначити, що за умов відсутності на

Буковині професійного українського театру (його відкрито лише 7 липня 1918 р., тобто за 4 місяці до розпаду Габсбурзької імперії)³³, коли навколо домінувало скрізь, у т.ч. в культурі німецьке слово, тільки любов та шана до рідного українського слова, українського сценічного мистецтва спонукала ентузіастів до створення багатьох драматичних гуртків, об'єднань і постановки вистав з репертуару української класики, зокрема творів І.П. Котляревського. Так, у 1904 р. в Чернівцях І.Захарком було створено т. зв. Селянський театр, у якому грали самодіяльні актори. «Сей театр, – писала «Буковина», – і сповняє почасти свої задачі, хоч не так, як би того бажалося. Та дивуватися нема чого. Від людей, що день-денно гнуться під обухом тяжкої заводової праці і тільки вряди-годи виступають на сцені, чогось більшого годі вимагати». Але, буває, цей театр виступає і добре, писала далі газета, повідомляючи, що 18 березня 1906 р. актори театру добре зіграли в Чернівцях в Українському народному домі «Наталку Полтавку». Особливо гарно грали свої ролі Остронговська, Кордасевич, Уманський, Созанський, Рущкий, Робачек та ін.³⁴

Цю ж виставу театр здійснив 7 квітня 1906 р. у Сторожинці. «Вельми милу несподіванку зробив нам «Селянський театр» під дирекцією п. Ів.Захарка, давши тут два представлення: 7 цвітня «Наталку Полтавку», а 8 цвітня – «Сватання на Гончарівці», – знову сповіщала «Буковина», підкреслюючи, що такі вистави матимуть «в теперішній добі відродження велике значінє в поступі культурного життя»³⁵. У 1907 р. в репертуарі цього театру було 11 вистав, у т.ч. й за творами І.П. Котляревського³⁶.

Зорово-чуттєве, масове сприйняття творчості І.П. Котляревського буковинцями, зокрема українцями, «зі сцени», рідною мовою, та ще й з піднесенням цього сприйняття чудовими задушевними мелодіями українського музично-пісенного мистецтва мало, поряд з іншими чинниками, безумовно позитивний вплив на піднесення в краї загальної культури, а також на зростання національної свідомості буковинських українців, утвердженню в них соціальної пам'яті, що вони є частиною великого українського народу.

Водночас певне значення у сприйнятті й розумінні творчості І.П. Котляревського на Буковині мало вивчення його творів у навчальних закладах краю. В умовах повсюдного переважання «німеччини»: в гімназії, в університеті, у владних, судово-адвокатських структурах, у всьому публічному житті робити це було непросто. Багато залежало від ставлення до цієї справи українських учителів, викладачів. У зв'язку з дозволом влади з 1851 р. викладати в Чернівецькій німецькій гімназії як предмет українську мову й літературу викладачі добивалися придбання для читання творів українських класиків, у т.ч. й І.П. Кот-

ляревського. Вони вивчалися тут десь з початку 60-х рр. XIX ст.³⁷

Станом вивчення української мови і літератури в гімназії, реальній школі, учительській семінарії у Чернівцях займався С.Смаль-Стоцький шляхом перегляду повчальних програм і завдань за 60-80-ті рр. XIX ст. У програмі для старших класів гімназії він у програмі за 1864 р. виявив таке завдання: «Оцінити заслуги Івана Котляревського в словесності»; у програмі за 1873-1875 рр.: «Головні естетичні і психологічні моменти в «Наталці Полтавці»; «Значення Котляревського в нашій літературі»; «Чому виступ Котляревського становить епоху в нашій літературі?»; «Характер Наталки Полтавки». У навчальній програмі вищої реальної гімназії за 1879 р. виявив такі завдання: «Схарактеризувати (тобто охарактеризувати. – В.Б.) добрі і злі [негативні] сторони руского [українського] народа посла (за) «Наталкою Полтавкою»³⁸.

Оскільки у нововідкритому в 1875 р. в Чернівцях німецькомовному університеті все ж існувала кафедра української мови й літератури, її викладачі (Г.Ганкевич, Г.Онишкевич, С.Смаль-Стоцький) у своїх лекційних курсах з української літератури давали студентам, переважно вихідцям з Буковини й Галичини, системні знання про творчість класиків з Наддніпрянської України, у т.ч. й І.П. Котляревського. Г.Онишкевич, який очолював цю кафедру в 1877–1883 рр., «заснував серійне видання «Руської бібліотеки», куди ввійшли кращі твори українських письменників, у т.ч. І.П. Котляревського³⁹.

Приміром, у 6-му річнику «Ілюстративної бібліотеки для молодіжи, міщан і селян», що вийшов у 1890 р., поряд з творами і біографіями Г. Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, М.Максимовича, О.Пчілки, Лесі Українки та інших було вміщено також біографію і портрет І.П. Котляревського⁴⁰.

Представниками української інтелігенції систематично влаштовувалися ювілейні тематичні вечори з доповідями, виконанням творів на честь визначних діячів культури, у т.ч. також І.П. Котляревського⁴¹.

Сам Степан Смаль-Стоцький, який очолював цю кафедру після Г.Онишкевича у 1885–1914 рр., ґрунтовно викладав курс історії української літератури, у якому поряд з творчістю багатьох відомих наддніпрянських письменників знайомив студентів з творами І.П. Котляревського, здійснив кілька наукових розвідок про його творчість⁴².

Суттєвими факторами, що підвищували інтерес буковинців до творчості І.П. Котляревського, були кампанії серед українських громад в Російській імперії та поза її межами з відзначення 100-річчя появи його поеми «Енеїда» та встановлення її автору пам'ятника. Кампанії ці були досить тривалими (5, 7 років) у зв'язку з традиційними зволіканнями і заборонами царським урядом («держать

и не пушать») всього, що українським звалось, зокрема віддати належну шану кращим діячам української культури, тому ж І.П. Котляревському.

Газета «Буковина» у номері за 4 січня 1896 р. повідомила, що міська дума м.Полтава в черговий раз порушила у березні 1894 р. клопотання про встановлення у місті пам'ятника І.П. Котляревському в зв'язку з наближенням 100-річчя виходу в світ його поеми «Енеїда» (вийшла 1798 р.). Міський голова В.П. Трегубов після тривалих узгоджень у грудні 1895 р. (через рік і 9 місяців) заявив, що дозволяється почати збір коштів, але лише у Полтавській і Чернігівській губерніях на пам'ятник І.П. Котляревському.

Це повідомлення «Буковини» поклато початок підготовки також і буковинців до відзначення ювілею. У наступних номерах вона закликала українців краю підтримати таку акцію, повідомляла, як йде збір коштів на пам'ятник І.П. Котляревському. Приміром, у номері за 3 березня 1896 р. повідомлялося, що на Полтавщині уже зібрано 3,5 тис. рублів, у номері за 2 квітня, що автором пам'ятника є скульптор Позен, архітектором Волков, 29 травня повідомлялося, що у Львові на пам'ятник збрали кошти: товариство ім. Т.Шевченка 50 флоринів (1 руб. = 1,25 фл.), «Просвіта» – 25 фл., «Руська бесіда» – 10 фл.

25 липня того ж 1896 р. «Буковина» інформувала, що Полтавська земська управа ухвалила рішення видати твори І.П. Котляревського 10-тисячним накладом, щоб від їх продажу частину грошей виділити на його пам'ятник⁴³.

У липні 1897 р., як сповіщала «Буковина», бронзовий пам'ятник І.П. Котляревському уже був готовий. Скульптор Леонід Позен, уродженець Полтавщини, виготовив його безплатно і прикрасив його трьома сценами: з «Наталки Полтавки», «Енеїди» та «Москаля-чарівника»⁴⁴. Але царський уряд не дав згоди встановити пам'ятник до 100-річчя «Енеїди». Пропонувалося збудувати у Полтаві якийсь навчальний заклад і назвати його іменем І.П. Котляревського⁴⁵. Це не влаштувало ні полтавців, ні українців взагалі в Україні й за її межами, бо той чи інший «іменний» будинок з різних причин завжди можна було позбавити того імені, а пам'ятник – це навіки. Тому українська громадськість в Україні, як також у Галичині, на Буковині ще активніше взялася за якомога ширший розголос, популяризацію імені й творчості І.П. Котляревського, значення цієї творчості для українського народу, що мало би в чомусь переконатися і владу. Щоб краще ознайомити буковинців з життям і творчістю І. Котляревського, «Буковина» у номері за 6 липня 1898 р., тобто за півроку перед відзначенням 100-річчя «Енеїди», вмістила велику статтю Юрія Кміта про цього письменника.

У зв'язку з 100-річчям «Енеїди» українські товариства Чернівців на початку вересня 1898 р. відправили у Полтаву вітальні телеграми⁴⁶.

Цією подією цікавилися і студенти. На одних із зборів студент юридичного факультету Чернівецького університету Лесь Мартович виступив із промовою про 100-річчя «Енеїди» і значення творчості І.П. Котляревського для українського народу⁴⁷. 19 жовтня 1898 р. представники українських товариств «Народний дім», «Руська бесіда», «Руська школа», драматичне товариство і академічне (студентське) товариство «Союз» узгодили зміст і порядок проведення 3 грудня 1898 р. у Чернівцях спільного святкового заходу, зокрема концерту, присвяченого 100-річчю «Енеїди». Створено комітет з відзначення цієї події, до якого ввійшли: С.Смаль-Стоцький, О.Попович, Є.Пігуляк, Т.Галіп, Ю.Кобилянський, Г.Ганкевич, С.Шпойнарівський, Т.Бриндзан, Л.Турбацький, Ол-р Кобилянський. Комітет закликав чернівчан, особливо українців, зібратися 3 грудня 1898 р. на відзначення 100-річчя «Енеїди», щоб довести, «що ми справді вже відродилися, що чуємося русинами до крові і кісті, що любимо нашу батьківщину, нашу рідну мову, що чуємося добрими синами нашої неньки Руси-України»⁴⁸.

3 грудня 1898 р. у газеті «Буковина» було вміщено передову статтю С.Смаль-Стоцького «Котляревський і его «Енеїда»,» а також портрет письменника. Власне, це у значній мірі була доповідь, з якою С.Смаль-Стоцький напередодні, 1 листопада виступав у Львові. У ній йшлося про значення творчості І.Котляревського у великій і благородній справі відродження української мови, літератури, наголошувалося, що І.Котляревський вважав, що існує окремий український народ.

Того ж 3 грудня у великій (30 м x 17 м) залі Музичного товариства у Чернівцях (нинішня обласна філармонія) при численному зібранні інтелігенції, шанувальників творчості І.П. Котляревського та представників крайової адміністрації на чолі з крайовим президентом (губернатором) бароном Фрідріхом Бургінійоном відбулося урочисте ювілейне зібрання для відзначення 100-річчя «Енеїди».

У центрі сцени встановили великий портрет І.П. Котляревського роботи І.Труша, по боках – корзини з квітами. Присутніх привітав з великою подією в житті українського народу – 100-річчям «Енеїди» відомий український громадський і політичний діяч (депутат крайового сейму) Є. Пігуляк. Він нагадав, що тільки-но вчора, 2 грудня, вся імперія, у т.ч. й Буковина, відзначила 50-річчя правління імператора Франца Йосифа. У відповідь тричі пролунало: «Хай живе цісар!» Хор відспівав австрійський гімн, а також спеціально підготовлену композицію С.Воробкевича «Чом красна Буковино». С.Смаль-Стоцький виступив зі змістовною науково-популярною доповіддю про життя і творчість І.П.Котляревського, значення цієї творчості в національному відродженні українського народу, української мови.

У міському театрі (старому, 547 місць) відбувся святковий концерт за участі значної кількості глядачів, у т.ч. губернатора та інших службовців, російського консула Панчулідзева з дружиною (у Російській імперії русифікували не тільки українські прізвища, але й грузинські). Грав духовий оркестр 41-го «буковинського» піхотного полку на мотиви українських народних пісень (полк у значній мірі складався з буковинців). Під час концерту серед інших виступали відома співачка зі Львова Філомена Лопатинська, яка виконувала арії з «Наталки Полтавки», і її чоловік Лев Лопатинський, який декламував уривки із цієї ж п'єси.

У кінці концерту праворуч і ліворуч від портрета Котляревського на сцені з'явилися групи буковинських селян з різних місцевостей Буковини, з-над Пруту, з гір у дуже гарному колоритному національному вбранні, що символізувало любов і шану буковинців до творчості кращих представників Наддніпрянської України.

Весь захід відбувся на високому патріотичному, організаційному культурно-естетичному рівні. Хіба що учасники запримітили один характерний демарш: під час виконання хором національного гімну українського народу «Ще не вмерла Україна», всі, у т.ч. й губернатор, слухали її стоячи, а російський консул вийшов із зали.

Вечері у приміщенні Музичного товариства відбувся святковий прийом за участі місцевої інтелігенції і представників селянства, гостей з Галичини, що супроводжувався численними промовами-гостями, особливо С.Смаль-Стоцького, селян Копачука з с.Вовчинець, Князького з с.Карпачівнад-Черемошем та ін. До речі, на святкування ювілею «Енеїди» всі учасники вносили відповідні кошти, приміром, М.Василько – 4 фл., нотаріус Стрийський і священник Манастирський – по 5 фл.⁴⁹ (На 5 фл. тоді можна було купити в Чернівцях всього разом: 1 кг свинини, 1 кг баранини, 1 кг коров'ячого масла, 1 кг цукру, 1 л вина, 1 л горілки)⁵⁰.

Газета «Буковина» і до відзначення 100-річчя «Енеїди», і після повідомляла, де і як відзначався цей ювілей українськими громадами: у Києві, у Відні робітничим товариством «Родина», у Львові виходом з друку «Наталки Полтавки» і заснуванням там товариства ім. І.Котляревського, у Санкт-Петербурзі з численними вітальними телеграмами з різних міст Росії та з-за кордону (зокрема Чернівців) і публікацією в російській столиці в журналі «Новое время» (№8111) схвальної статті О.Вересая «До сторіччя «Енеїди» з вміщенням портрета І.Котляревського та ін.⁵¹

Отже, хоч пам'ятник І.П. Котляревському був готовий за півтора року до 100-річного ювілею «Енеїди», а, отже, і вшанування її автора, місцеві власті, мабуть, за розпорядженням «згори» не дозволили його встановити ні у 1898 р., ні у наступні кілька років.

Але такий широкий розголос 100-річного ювілею «Енеїди» в Російській імперії і за її межами, як і подальші домагання українців спонукали царський уряд через п'ять років таки дати дозвіл на встановлення цього пам'ятника у Полтаві 30 серпня (12 вересня) 1903 р. на Протопопівському бульварі (нині – бульвар І.Котляревського).

У зв'язку з цією подією до Полтави прибуло багато шанувальників таланту І.П.Котляревського: з Києва, Петербурга, Москви, Томська, Дерпта, Львова, Харкова, Чернігова та інших міст⁵². Прибули на це свято і посланці Чернівців: Василь Сімович як студент філософського факультету Чернівецького університету і Мирон Кордуба від чернівецьких українських товариств⁵³.

Прибуло майже 70 письменників, а також історики, науковці, громадські діячі, зокрема: Леся Українка, М.Коцюбинський, М.Старицький, В.Самійленко, О.Пчілка, О.Олесь, Борис і Марія Грінченки, Г.Хоткевич, І.Стешенко, С.Єфремов, П.Мирний, В. Леонтович, М.Кропивницький, Д.Багалій, О.Єфименко, М.Садовський, І.Тобілевич (Карпенко-Карий), М.Лисенко, Д.Антонович, М.Вороний, Л.Жебуньов, М.Міхновський та інші, від Галичини В.Стефанік, Є.Левицький, Л.Кульчицький, М.Губчак, Ю.Ромнчук, К.Студинський та інші⁵⁴. Тобто цвіт української інтелігенції, що дозволило буковинцям познайомитись з багатьма з них.

30 серпня (12 вересня) відбулася панахида на могилі І.П.Котляревського, а потім молебні біля пам'ятника. Після зняття покривала з пам'ятника (висота 5,7 м) до його підніжжя поклали 30 вінків (деякі були срібні) і квіти. Потім їх перенесли у будинок культурно-просвітницького товариства ім. М.Гоголя, де мало відбутися урочисте засідання і вітання делегацій. Але напередодні, ввечері з Петербурга надійшла телеграма від міністра внутрішніх справ і шефа жандармів В.К. Пляве на ім'я губернатора, у якій той забороняв виголошувати промови і привітання українською мовою, хіба що дозволити це закордонним «руським», які не знають російської мови. Дізнавшись про це, частина делегатів-наддніпрянців, галичани і буковинці (В.Сімович і М.Кордуба), зібравшись на нараду, вирішили всім виступати українською мовою.

Святкове зібрання розпочиналося з деякою напругою, тривогою. Полтавський губернатор на цей захід не з'явився, прийшов тільки віце-губернатор Фонвізін. З помітним занепокоєнням вів зібрання міський голова В.П. Трегубов. З доповіддю російською мовою виступила історик О.Єфименко: «Котляревський в історичній обстановці», І.Стешенко говорив про значення І.Котляревського в українській літературі. Потім привітали зібрання українською мовою галичани Ю.Романчук, К. Студинський. Як згадував Д.Дорошенко, «особливо гучно вітала молодь «свого» гостя – Василя Сімовича, та

й гарну ж він сказав промову! Пам'ятаю перші слова: «Наче гук грому гримить рідне слово...», що було зустрінуто овацією⁵⁵.

Стався там і курйозний інцидент. Царські чиновники, мабуть, недостатньо уявляли собі простори «необъятной», тож після виступів галичан і буковинців на трибуні з'явився д-р Ф.Немоловський і теж українською мовою передав привітання від Хотинського повіту, від «зеленої Буковини». Міський голова Трегубов вважав, що то говорить буковинець від австрійської частини Буковини і тому не зупинив його. А той виголосивши привітання українською мовою, завершив його словами:

Мусить щиро наше серце
За народ свій битись;
Будь що буде – грім чи пекло,
Не будем журитись!⁵⁶

Його теж привітали бурхливою овацією. (Що правда, російська влада в роки революції відомстила йому: у 1906 р. після виходу з друку в Хотині другого номера заснованого ним агрономічного журналу українською мовою «Хата» закрила його⁵⁷).

Та коли почали виступати українською мовою «свої» українці-наддніпрянці, Трегубов категорично припинив такі привітання, посилаючись на розпорядження Плеве. На знак протесту керівник харківської делегації М.Міхновський вибіг на сцену, повідомив, що його привітання теж українською мовою, вийняв його з папки, а порожню папку жбурнув Трегубову, яку той схопив на льоту. Так вчинили керівники й інших делегацій. Тож перед Трегубовим вмить виросла гірка порожніх папок, а публіка поступово покинула залу як вияв протесту проти заборони української мови на українській землі, на якій творив українською мовою незабутній І.Котляревський. Українські діячі подали у сенат скаргу на такі дії міського голови. (Але відповідь надійшла 1906 р., тобто аж через три роки, у якій дії Трегубова були визнані неправомірними. Зрозуміло чому: бо в імперії вирувала революція, однією з причин якої було національне гноблення).

Зустрічі продовжувалися в інших місцях. Зокрема, в одному з ресторанів за ініціативою М.Кордуби було влаштовано традиційну для студентів Австрії буршівську кнайпу (парубоцька пивничка). Її вели М.Кордуба, В.Сімович, Д.Антонович, М.Вороний, були там присутні також В.Стефанік, Леся Українка та ін.⁵⁸

Наступного дня у тому ж будинку товариства ім.Гоголя, прикрашеному українськими рушниками, квітами, зранку відбувся концерт для дітей, потім – перегляд через проекційний ліхтар ілюстрацій до «Енеїди» художника П.Мартиновича, з 13-ї години – літературно-музичний концерт, під час якого виступав київсько-полтавський хор під ору-

дою М.Лисенка. Лунали українські пісні, композиції. М. Старицький читав уривки з «Енеїди». Для гостей свята у ресторані «Монголія» було влаштовано обід, сценарій якого розробив Панас Рудченко (Мирний). По місту ходили книгоноші і продавали видрукувані твори І.Котляревського. А ввечері відбулася вистава «Наталка Полтавка» у блискучому виконанні М.Кропивницького, М. Садовського, І.Тобілевича (Карпенка Карого), Л.Липицької.

Після вистави продовжувалося виконання українських пісень під керівництвом М.Лисенка.

Хор і оркестр виступали у чудових українських костюмах, зокрема було виконано пісню «Гей не дивуйте, добрії люде» та чимало інших.

Полтава три дні святкувала цю визначну подію – відкриття пам'ятника І.П.Котляревському. Його було встановлено на громадські зібрані гроші – 11768 руб. 67 коп. Бронзове погруддя письменника, виконане Л.Позеном, було увінчане символічним лавровим вінком і згаданими трьома композиціями з його творів. На постаменті з дніпровського граніту, спроектованому архітектором Олексієм Ширшовим, на фасаді вгорі вміщено напис з твору письменника: «Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люде, блаженна сторона», а також слова Т.Шевченка з вірша про Котляревського: «Слава сонцем засіяла, не вмре кобзар, бо навіки його привітала»⁵⁹.

Фактично це був перший і останній пам'ятник (не надгробок) українському письменнику в Україні за часів царату.

Всеукраїнське свято 12 вересня 1903 р. у Полтаві, пов'язане з встановленням там пам'ятника «батьку» української художньої літератури Івану Котляревському, об'єднало разом кращі національно свідомі українські культурні сили з усіх українських земель, надовго залишилося в пам'яті українців як світла подія єднання єдинокровних братів навколо імені славного сина української землі. Перебування там посланців Буковини сприяло ще більшому зміцненню зв'язків українців краю з наддніпрянськими українцями, ще міцніше утверджувало їх, всіх учасників і сучасників у думці, що українці і підросійської, і південнонімецької чистини України – це єдиний народ.

На завершення вважаємо доречним до сказаного додати, що рівно через сто років у далекому від батьківщини І.П. Котляревського місті Чернівцях була зроблена подібна спроба: відзначити 200-річчя «Енеїди» встановленням оригінального пам'ятника, але ширшого змістового звучання. За ініціативою місцевої організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» (голова В.Т. Косяченко) було розпочато збір коштів на такий пам'ятник, одержано значну фінансову підтримку від облдержадміністрації (голова М.В. Романів) і 24 серпня 2004 р. на розі вулиць І.П. Котляревського і Лесі

Українки встановлено пам'ятник під назвою: «Пам'ятник літописцям Русі-України, подвижникам українського письменства» (ск. В.Гамаль, арх. І.Коротун, Чернівці).

Це – колона з червоного відполірованого граніту на невисокому постаменті з бронзовою верхівкою у вигляді книги (загальна висота понад 4 м) з написом «Енеїда», барельєфними портретом Котляревського і 5 фігурками давньоукраїнських літописців, що символізують 1000-літнє українське письменство. Зазначена назва пам'ятника – на бронзовому картуші у верхній частині колони. І формою, і змістом чернівецький пам'ятник, вважаємо, гідно увічне ім'я славного українського письменника, його безсмертний твір і тисячолітню історію української писемності, зрештою, символізує єдність українців буковинських і наддніпрянських.

¹ Котляревський І.П. Енеїда // І.П. Котляревський. Повне збір. тв. – К.: Наук. думка, 1969. – С.39-234.

² Котляревський І.П. Наталка Полтавка // І.П. Котляревський. Повне збір. тв. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 245-285.

³ Котляревський І.П. Москаль-чарівник // І.П. Котляревський. Повне збір. тв. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 287-317.

⁴ Шевченко Т.Г. На вічну пам'ять Котляревському / Т.Г. Шевченко. Тв. У 5 т. – К.: Дніпро, 1978. – Т.1. – С. 41-43.

⁵ Волинський П.К. Іван Котляревський: життя і творчість / П.К.Волинський. – К., 1969.

⁶ Кирилук Є.П. Живі традиції: І.Котляревський та українська література / Є.П. Кирилук. – К., 1969; Його ж. Іван Котляревський. – К., 1981.

⁷ Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології: Зб. наук. праць. – К., 1990.

⁸ Сміль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок (друге видання / С.Сміль-Стоцький) // Зелена Буковина. – 1996. – №3-4, 1997. – №1. – С.19-153.

⁹ Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. д-ра Д.Квітковського, проф. Т.Бриндзана, А.Жуковського. Вид-во «Зелена Буковина». – Париж-Філадельфія-Дітройт, 1956; Жуковський А. Історія Буковини. Частина друга після 1774 р. (друге видання історич. частини «Буковини...»). – Чернівці: Час, 1993.

¹⁰ Романець О. Г.Асакі та І.Котляревський (Сторінка з українсько-молдавських літературних взаємин) / О.Романець // Матеріали Котляревських читань 1967 року. – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1969. – Вип. 5; Його ж. Культура // Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 116-119.

¹¹ Демочко К. Мистецька Буковина. Нариси з минулого / К.Демочко – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008.

¹² Добржанський О.Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О.Добржанський – Чернівці: Золоті литаври, 1999.

¹³ Мельничук Б. Сторінки літературного життя в Чернівцях / Б.Мельничук // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) [Кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. За заг. ред. В.М.

Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 387-430.

¹⁴ Сулятицький Т. Чернівецький український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської. Нарис історії / Т. Сулятицький. – Чернівці: Золоті литаври, 2004; Його ж. Театральне життя Чернівців (кінець XVIII – початок XXI ст.) // Чернівці: Історія і сучасність... – С. 431-464.

¹⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. К.: УРЕ, 1969; Чернівецький державний університет. – Львів: Вища шк., 1975; Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1980; Чернівецький університет. 1875-1995: Сторінки історії. – Чернівці: Рута, 1995; Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998.

¹⁶ Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. – К., 1969.

¹⁷ Буковина (Чернівці). Часопис для руских (тобто українських. – В.Б.) родин. – 1894-1906.

¹⁸ Bukowina (Чернівці). Landes-und Amts-Zeitung (Крайова і службова газета). – 1862-1865.

¹⁹ Czernowitzer Zeitung. Landes-und Amts-Zeitung – 1862-1865.

²⁰ Дорошенко Дм. Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року. (Сторінки зі спогадів) / Дм. Дорошенко. – Львів. Літературно-науковий вісник, 1923. – С. 239-247.

²¹ Пам'ятник Іванові Котляревському об'єднав українців. Історія. У Полтавському краєзнавчому музеї працює виставка, присвячена 110-річчю його встановлення // Урядовий кур'єр. – 2013. – 16 серп. – С.12.

²² Жуковский А. Вказ. праця. – С. 36; Романець О.С. Г.Асакі та Котляревський ... – С.2; Його ж. Культура... – С.119; Мельничук Б. Вказ. праця. – С. 388.

²³ Буковина. – 1906. – 17 квіт.

²⁴ Демочко К. Вказ. праця. – С. 25-26; Сулятицький Т. Театральне життя... – С. 433.

²⁵ Демочко К. Вказ. праця. – С. 26; Bukowina. – 1865-17-27 вер.

²⁶ Czernowitzer Zeitung. – 1871 – 8-10 лют.

²⁷ Демочко К. Вказ. праця. – С.26.

²⁸ Сулятицький Т. Театральне життя... – С. 434.

²⁹ Czernowitzer Zeitung. – 1884. – 25 трав.

³⁰ Буковина. – 1885. – 15 лист.

³¹ Буковина. – 1899. – 8, 10, 17 вер.

³² Споконвічна українська земля. Історичні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною. Документи і матеріали. – Ужгород: Карпати, 1990. – С. 228.

³³ Czernowitzer Morgenblatt (Чернівецька ранішня газета). – 1918. – 9 лип.

³⁴ Буковина. – 1906. – 23 бер.

³⁵ Буковина. – 1906. – 17 квіт.

³⁶ Сулятицький Т. Театральне життя... – С. 434.

³⁷ Добржанський О. Вказ. праця. – С. 119.

³⁸ Смаль-Стоцький Ст. Вказ. праця. – С. 75, 82, 83, 87.

³⁹ Чернівецький університет. 1875-1995. – С. 60.

⁴⁰ Ілюстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян. Рочник VI. Кн.1. – Чернівці, 1890. – С. 161-163.

⁴¹ Добржанський О. Вказ. праця. – С. 285, 421.

⁴² Чернівецький університет. 1875-1995. – С. 61-62.

⁴³ Буковина. – 1896. – 4, 14 січ., 3 бер., 2 квіт., 29 трав., 25 лип.

⁴⁴ Буковина. – 1897. – 15 лип.

⁴⁵ Пам'ятник Іванові Котляревському... – С. 12.

⁴⁶ Буковина. – 1898. – 6 лип., 14 вер.

⁴⁷ Чернівецький державний університет. – С. 20.

⁴⁸ Буковина. – 1898. – 21 жовт., 25 лист.

⁴⁹ Буковина. – 1898. – 3, 7, 16 груд.; 1899. – 23 квіт.

⁵⁰ Österreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. 1901. – Wien, 1902. – S. 158-159.

⁵¹ Буковина. – 1898. – 14 жовт., 27 лист., 14,16, 18, 23 груд.; 1899. – 6 квіт.

⁵² Пам'ятник Іванові Котляревському... – С. 12.

⁵³ Буковина. – 1903. – 4 вер.

⁵⁴ Дорошенко Дм. Вказ. праця. – С. 243, 246.

⁵⁵ Там само. – С. 242-244.

⁵⁶ Там само. – С. 244; Буковина: історичний нарис. – С. 198.

⁵⁷ Буковина. – 1906. – 12 вер.

⁵⁸ Дорошенко Дм. Вказ. праця. – С. 245; Добржанський О.В. Вказ. праця. – С. 423.

⁵⁹ Дорошенко Дм. Вказ. праця. С. 244-245; Пам'ятник Іванові Котляревському... – С. 12.

Василий БОТУШАНСКИЙ
(Черновцы)

ИМЯ И ТВОРЧЕСТВО
И. КОТЛЯРЕВСКОГО НА БУКОВИНЕ
(середина XIX – начало XX в.)
(к 110-летию открытия ему памятника в Полтаве)

В статье освещаются вопросы о распространении произведений И.П. Котляревского на Буковине, об организации на их основе театральных представлений в крае, о том, как здесь отмечали 100-летний юбилей выхода в свет поэмы «Энеида» и открытие памятника И.П. Котляревскому в Полтаве, о том, какое значение имело творчество И.П. Котляревского в подъеме культуры в буковинском крае.

Ключевые слова: И.П. Котляревский, Буковина, Черновцы, «Энеида», «Наталка Полтавка», «Москаль-чародей», пьесы, представление, 100-летие «Энеиды», Полтава, памятник, газета «Буковина».

Vasyl BOTUSHANSKYI
(Chernivtsi)

THE NAME AND CREATIVITY OF IVAN
KOTLIAREVSKYI IN BUKOVINA (MIDDLE
OF 19TH – THE BEGINNING OF 20TH CENTURY)
(Dedicated to the 110th-Anniversary
of the Monument Opening to the Writer in Poltava)

The article highlights the issue of Ivan Kotlyarevskiy publications spreading in Bukovina, staging theatrical performances on the basis of his writings, the celebration of the 100th anniversary of the «Aeneid». Also there is the description of how bukovinians took part in the opening of the monument to the writer in Poltava (1903) and the importance of Ivan Kotlyarevskiy creativity in raising culture in the Bukovina land.

Keywords: Ivan Kotliarevskiy, Bukovina, «Aeneid», «Natalka Poltavka», «Moskal-The Magician», stage play, the 100th anniversary of the «Aeneid», Chernigov, Poltava, monument, newspaper «Bukovina».